

Мали гностички апокрифон

Предговор, уводне напомене
и превод јеванђеља

МИЛАН МИЛЕТИЋ

БУКЕФАЛ ЕФН | 2021

О апокрифној књизи и гностицизму

Откад је света, човек је, саобразно својој неухватљивој природи, увек имао шта да сакрије од других, а да ипак своју мисао или, чак књигу, пренесе другоме, премда не свакоме. Овде би, опште узев, могло и да се обухвати и шифрирање, пренос информације, посебно осигуране од нежељених очију. Али овде о томе неће бити речи.

Тајна књига, апокрифон, могла је да се, у извесним друштвеним околностима слободно чита и шири, али је њено разумевање и суштинска порука била приступачна само онима с неопходним познавањем, то јест посвећеницима. Истовремено се појављују и процеси сузбијања овакве литературе, сходно циљевима и потребама оног ко такве процесе спроводи. Не само да је оваква литература била забрањивана, него је и њено држање било основ за прогон. Све ово односи се на сва времена и све друштвене систе-

ме, и једва да је икад долазило до одустајања од оваквог поступања.

Апокриф (од грчког ἀπόκρυφος) је, у најкраћем, тајна ствар, нешто тајанствено, нејасно и скривено. У ужем смислу односи се на библијске и, посебно, новозаветне текстове изван канона. Апокрифне књиге појавиле су се убрзо после повратка Јевреја из вавилонског ропства. Сходно *Талмуду*, оне књиге које не улазе у хебрејски канон (*Танах* или *Хебрејска Библија*), означене су као апокрифне (у хришћанском смислу) и стога забрањене за народ. После Христове делатности, црква се суочила с крајњом потребом да одвоји канонске од неканонских књига, што је иначе познати процес формирања *Нове завети*, у који, као што се зна, улази 27 књига. Све остале су забрањене апокрифне књиге разних ранохришћанских секти, јеретичких покрета, побочних јеврејских и гностичких струја, које користе хришћанску тематику.

После уобличења *Нове завети*, у који је прихваћено четири јеванђеља, до нас је, макар у овом тренутку, стигло око 50 апокрифних јеванђеља. Апокрифна литература увелико премашује овај број, и по жанру и по бројности. У апокрифним књигама аутори су настојали да окупе усмена предања, која су лако могла да се забораве, или су описивали догађаје о којима се у новозаветним јеванђељима налазе само штурџи наговештаји или уопште нема помена о њима. Разуме се,

аутори ниуколико нису сматрали своја дела нечим забрањеним и штетним.

Раширеност и популарност апокрифних текстова, и њихово мешање с канонским, били су разлози да црква почне са састављањем списка апокрифних књига, забрањених за употребу. *Index*, то јест разни облици истоветних забрана, састављани су у разна времена и за разне потребе. На пример, Католички индекс забрањене литературе, формално, потрајао је све до укидања 1966. године.

Гностички текстови, као феномен повезан с религијским покретима, слободно су се ширили Средоземљем све до 2. века, кад су их ранохришћански црквени оци проказали као јерес. Премда сам израз гностицизам спада у иновације савремене науке, почев од 19. века, и упркос разноликости међу такозваним гностичким групама, остаје нам да га се засад и даље придржавамо. Разматрање гностичке мисли предмет је најозбиљнијег проучавања, узбудљиво путовање у ране дане хришћанства и расплитање замршеног клупка религијских, историјских и друштвених веза и спорова између хришћанских и гностичких мислилаца.

На овом месту било би добро само укратко побрајати најважније и најтипичније елементе који указују на постојање гностичког контекста, чији мање или више видљиви одблесци могу да се препознају у три јеванђеља у овом издању: Је-

ванђељу ѿ Томи, Јеванђељу ѿ Марији и Јеванђељу ѿ Јуди.

Број три је, изгледа, био нарочито омиљен међу гностичким мислиоцима (знамо њихову трихотомију), премда не може тачно да се одреди порекло овог занимања. Имајући у виду непрекинут и стални развој религија у области источног Средоземља, тако крцатој предањима, легендама и митовима, не треба да изненађује истанчана поступност гностичке теологије. У античком поимању, број три је заиста посебан и нарочито узвишен, и готово увек поприма више имена. Ово тројство представља: Један (једини) – неименовани у најузвишенијим учењима, Два – Софија или мудрост, и Три – Логос, Хермес, Христос. Психолошки, постоје три стадијума у човековом уздизању, или три функције – интелектуална, емоционална и психичка. Тако се, на пример, у Платоновој *Држави* указује на елементе разума, духа и пожуде. Плутарх пише о три дела човековог бића – телу, души и уму. Он додаје да у смртном часу, тело остаје на земљи, душа и ум одлазе на Месец, на којем душа остаје, а ум одлази на Сунце. Плутархова терминологија слична је ранохришћанском и гностичком учењу о телу (ὄλη), души (ψυχή) и духу (πνεῦμα), трослојној подели коју је црква касније свела на тело и душу. Доста од трисемгистичке литературе преузето је из изворних

грчких текстова, премда су касније три утицаја надвладала у раним грчким, хебрејским и египатским изворницима. Јеврејски утицај био је преко есена (реч је грчка, а не хебрејска). Три-смегист затим долази под утицај ранохришћанских гностика, од којих многи преобликују велике делове ове литературе како би одбранили сопствена веровања која су била проглашена јеретичким. Платон је у својим дијалозима, преко свог лика Сократа, душу сматрао језгром бића, будући да она одређује његово понашање. Аристотел, следећи свог учитеља Платона, дефинише душу као језгро бића, али се противи њеном одвојеном постојању. Већина хришћана посматра душу као бесмртну суштину бића, као локус човекове воље, разумевања и карактера, коју после смрти Бог награђује или кажњава. Различите хришћанске групе спорице су се око тога да ли ово награђивање и кажњавање зависи претежно од добрих дела, или од вере у Бога и Исуса. У раним година хришћанства (између 100. и 150. године нове ере), гностички хришћански учитељ Валентин проповедао је врсту духовне психологије која је била у сагласности с другим древним традицијама мудрости. Он је преузео дуалистички концепт из Платоновог света о идеалним облицима или испуњености (плерома) и нижем свету или празнини (кенома). Уводећи трећи концепт о космосу, који је чулни, валентински посвећеници могли су да тумаче

Светио њисмо у светлу ова три аспекта постојања. Валентин, гностички учитељ из средине другог века, био је међу оним раним хришћанима који су покушавали да хришћанство приближе неоплатонизму. Неоплатонизам је био школа философије, обликована током трећег века. Иако утемељена на учењима Платона и платониста, она тумачи Платона на прилично нов начин, тако да се у том смислу неоплатонизам знатно разликује од онога што је Платон писао, иако многи неоплатонисти кажу да уче ономе чему је претходно Платон подучавао. Префикс нео (на грчком, ново) додали су ововремени научници како би разликовали ово двоје, премда су следбеници ове школе себе сматрали платонистима. Неоплатонизам је коначно уобличен с философом Платином, који је оштро нападао гностике. Његов ученик Порфирије, поделио је Платиново учење на шест *Енеада*.

Старогрчки израз за празнину или пустош, *кенома* (κένωμα), према Теодотовом тумачењу *Јеванђеља њо Јовану* 1:3, представља физички свет супротан плероми. У гностичкој терминологији, то је пустош нашег света, царство које одражава нихилистичку природу и метафизичку неиспуњеност. Не чуди да су оци цркве, позивајући се на кеному, често оптуживали гностике да су неспособни за изградњу света љубави и врлине, а њихов свет описивали су као свет таме, пустоши и отуђености.

Ово су тајне изреке које је живи Исус говорио, а Јуда Тома Близанац их записао.

- 1 А он рече: „Ко открије тумачење ових казивања, неће окусити смрти“.
- 2 Исус рече: „Нека онај који тражи не стане док не нађе. Кад нађе, узнемириће се; кад се узнемири, запрепастиће се и овладаће свиме.“
- 3 Исус рече: „Ако ли вам, који вас воде, кажу: ’Гледај, царство је на небу’, тад ће птице с неба стићи тамо пре вас... Ако ли вам кажу: ’Оно је у мору’, онда ће рибе стићи тамо пре вас. Напротив, царство је у вама и око вас. Кад упознате себе, тад ћете се освестити, и схватићете да сте деца живог Оца. Али ако не упознате себе, онда жи-

вите у сиромаштву, и ви сте то сиромаштво.“

4 Исус рече: „Човек, времешан у данима, неће оклевати да дете узраста седам дана - пита о смислу живота, и тај ће човек живети. Јер многи од првих биће последњи и постаће једини.“

5 Исус рече: „Упознај шта ти је пред очима, и загонетке ће ти се открити. Јер нема ничег тајног што неће бити јавно.“

6 Његови ученици питаше га и рекоше му: „Да ли желиш да постимо? Како да се молимо? Да ли да дајемо милостињу? Како да се хранимо?“

Исус рече: „Не говорите лажи, и не чините оно што мрзите; јер све су ствари једнаке на небесима. Јер нема ничег тајног што неће бити јавно и нема ничег скривеног што неће бити откривено“.

7 Исус рече: „Благословен је лав кога ће човек појести, па ће се лав очовечити. Проклет је човек кога ће лав појести, јер ће се лав очовечити“.

8 А он рече: „Човек је попут мудрог рибара који баца своју мрежу у море и извлачи је из њега препуну ситних риба. Међу њима мудри рибар открива фини велику рибу. И одмах рибар баца све ситне рибе натраг у море и без оклевања задржава велику рибу. Ко има уши да чује, нека чује!“

9 Исус рече:

„Гле, сејач изађе, узме шаку пуну [семе-на], и засеје га. Нека падну на пут, и птице дођу и покупе их. Друга падну на камен, и не ухвате корена у земљи или не дају никаквога плода. Друга опет падну међу трње, и трње их удави и црви изједу. А ипак, друга падну на добру земљу, и донесу добар род: шездесет пута онолико и сто двадесет пута онолико“.

10 Исус рече: „Донео сам ватру на свет, и гле, мотрим док букти“.

11 Исус рече: „Ово небо ће минути, и оно изнад ће минути. Мртви нису у животу, и живи неће умрети. Док је дана у које једете што је мртво, ви га чините живим.

Садржај

О апокрифној књизи и гностицизму	7
Јеванђеље по Томи	15
Јеванђеље по Марији	53
Јеванђеље по Јуди	75